

Summary. *Mykhayluk Y.M. The Property of Town Communities of Cherkasy and Kaniv in XV – 60 of XVI Century. The question is cleared up about town community property usage in Cherkasy and Kaniv during the Lithuanian age (arable lands, industrial lands, taverns) and attempts of local authorities to place them under their command.*

Key words: *town community, Lithuanian age, state authority, property, industrial lands*

*Надійшла до редакції 14.04.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.*

УДК 94(477)“16”:94(470.571)“47”

А.І. Касян

БАТУРИНСЬКА ТРАГЕДІЯ ТА ПОЛТАВСЬКА БИТВА У СУЧАСНІЙ ВІЗІІ УКРАЇНЦІВ І РОСІЯН

Стаття присвячена ставленню офіційної влади, громадськості України та Росії до проблеми відзначення 300-ліття подій політичної історії 1708–1709 рр. Окрім того, дано огляд питань, в яких думка української й російської спільнот не узгоджуються. Наголошено на надмірній політизації цих явищ.

Ключові слова: *Батуринська трагедія, Полтавська битва, історична пам'ять, ювілей, реквієм*

Після здобуття Україною державної незалежності в суспільстві відбулися якісно нові зміни у ставленні до своєї історії. Прикладом цього може служити відновлення пам'яті жертв Батуринської трагедії та Полтавської битви. Пожвавлення інтересу в останні роки зумовлено наближенням 300-річчя цих подій. Ювілеї призвели до появи великої кількості публікацій у засобах масової інформації України. Адже актуалізована пам'ять викликає в людей достатньо різнобічні думки, що і фіксує преса. Багаторічне замовчування радянською історіографією вказаних тем спричинило цілий корпус полемічної наукової й публіцистичної літератури, що, як відомо, є індикаторами суспільно-політичної думки.

Актуалізує пропоновану тему й поява зарубіжних, зокрема російських, публікацій, які дають можливість з'ясувати ставлення росіян до подій “спільної” історії. Окрім того, в мережі Інтернет з'явилося декілька сайтів, на яких була ініційована дискусія про “Батуринську різанину”. Варто згадати і про скандальний указ Президента РФ від 15 травня 2009 р. “О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России”, що є свідченням відвертого контролю влади над журналістами та професійними істориками в цій країні.

Специфікою пропонованого дослідження є відсутність історіографічної бази, за виключенням кількох невеликих за обсягом статей у періодиці, які носять радше публіцистичний, аніж науковий характер. Звідси – основною метою статті є намір простежити особливості висвітлення “ювілеїв” Батуринської трагедії та Полтавської битви в сучасній українській і російській суспільно-політичній думці.

Сьогодні про трагічну історію Батурина знає чимало людей. У цьому заслуга істориків і журналістів, які на початку 1990-х років “пролили світло” на цю “білу пляму” української минувшини. За останні роки інтерес до Батуринської трагедії значно зріс. Не в останню чергу це викликано наближенням 300-літнього “ювілею” події.

Історична довідка про Батуринську трагедію така. Після переходу гетьмана І. Мазепи на сторону шведського короля Карла XII у Північній війні, частина російських військ на чолі з О. Меншиковим за наказом Петра I в кінці жовтня 1708 р. розпочала штурм гетьманської столиці. Гарнізон чинив опір. Через зраду прилуцького полковника Носа росіяни дізналися про таємний хід до фортеці, яким дісталися середини міста і захопили його. Батурин було спалено, а більшість його мешканців, зокрема й жінок і дітей, – безжально знищено. Водночас Меншиков конфіскував усю артилерію, частину провіанту та інші цінні речі, багато архівних матеріалів, що зберігалися в місті. Це сталося 2 листопада 1708 р.

Далі спробуємо висвітлити ставлення до цієї трагедії української влади та визначити офіційну позицію держави до відзначення ювілею Батуринської різанини.

У 2002 р. на урядовому рівні було порушене питання відновлення колишньої гетьманської столиці. Тодішній прем'єр-міністр А. Кінах поставив свій підпис під постановою “Про затвердження Комплексної програми збереження пам'яток Державного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” і розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури Батурина” [1]. Але найвагоміший внесок у відновлення історичної пам'яті та відбудову сучасного Батурина зробив нинішній Президент України В. Ющенко. З цим погоджується директор Батуринського заповідника Н. Реброва: “28 березня 2001 року, тоді ще Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко завітав до Батурина і з того часу його увага до гетьманської столиці послідовна і вагома. Відродження, яке почалося з його ініціативи, хоча інколи і гальмувало в темпах, поступово набирало обертів і, безперечно, дає підстави сподіватися на завершення доброї справи” [2, 1].

Потім, у 2003 р., перебуваючи на Чернігівщині, тодішній “головний опозиціонер” до влади Ющенко знову загострив увагу на темі Батурина. Він, зокрема, заявив: “Для мене Батуринська трагедія співзвучна з Голодомором 30-х. Для нації є вибір: пам'ятати історичні трагедії та усвідомлювати їх уроки, або знову їх переживати. Наступні покоління будуть змушені платити за нинішнє духовне каліцтво. Відродження Батурина – наш громадянський обов'язок” [3, 2]. З його ж ініціативи 10 квітня 2004 р. рештки мучеників, знайдених на території Батуринської фортеці, поклали у символічну братську труну, застелену українськими рушниками. В. Ющенко, І. Плющ, козаки Батуринської сотні на рушниках несли цю труну кількасот метрів і опустили її в могилу. Святі отці Чернігівської єпархії УПЦ Київського патріархату освятили хрест, курган і відспівали загиблих майже 300 років тому борців за Україну.

У жовтні 2007 р. Президент України провів у Батурині засідання з питань відродження заповідника “Гетьманська столиця”. У нараді брали участь власники відомих корпорацій, які погодилися надати фінансову допомогу в реалізації цього історико-культурного проекту.

Уже у листопаді того ж року глава держави знову завітав до Батурина й констатував, що реконструкційно-реставраційні роботи у заповіднику мають бути завершені до жовтня 2008 р., тобто до 300-річчя трагедії.

Відзначення 300-ліття Батуринської різні на державному рівні мало відбутися 13 листопада 2008 р. Це визначалося Указами Президента від 9 жовтня 2007 р. “Про відзначення 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу” та від 21 листопада 2007 р. “Про деякі питання розвитку Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” та селища Батурин”. Було заплановано археологічні дослідження, публікацію наукових праць, реконструкцію та ремонт архітектурних пам'яток міста XVII – XIX ст.

Щодо фінансування проекту, то воно проводилося за рахунок двох субвенцій із держбюджету на розвиток історичних пам'яток і створення рекреаційних зон, меморіальних і музейних комплексів. Через Міністерство культури було перераховано 10 млн 812 тис. гривень. А станом на жовтень надійшло ще понад 3 млн [2, 1]. Для реалізації поставлених завдань цих коштів звичайно було замало. Тому значну суму надали підприємці – Р. Ахметов (10 млн), В. Пінчук (5 млн), О. Омельченко (2,5 млн), О. Ярославський (1 млн) та ін. Найактивнішим меценатом виявився бізнесмен С. Тарута, який вклав у відродження Батурина 15 млн гривень. До доброї справи долучилися й пересічні українці.

Аби збагнути рівень стурбованості української громадськості цим питанням, наведемо декілька цитат із ЗМІ. Президент “Світового Конгресу Українців” А. Лозинський зазначив: “У рік 300-ліття Батуринської трагедії усі ми повинні глибоко осмислити історичні події, пов'язані з гетьманською столицею, всупереч замовчуванню та довголітній фальсифікації фактів відповідно оцінити гетьмана Мазепу і його роль в історії нашого народу та вшанувати невинні жертви московського терору. У зв'язку з цим та щоб запобігти подібних трагедій закликаємо усе світове українство включитися до відзначення цієї дати проведенням різноманітних заходів, у тому числі й наукових конференцій, лекцій, тематичних публікацій” [4, 1]. Продовжив думку відомий публіцист Б. Червак: “Батурин став символом, міфологемою мужньої збройної боротьби вірних І. Мазепі козаків і населення його столиці за самостійну гетьманську державу та українські “права і вольності” проти великодержавної абсолютистської політики царя Петра І. Цей символ надихав покоління

борців за волю і незалежність України. Але досі науковці і тим більше широкий загал знають мало про історичний і культурний розвиток та значення міста, не мають достовірних даних про його знищення” [3, 3].

Особливої уваги заслуговує ставлення до цієї проблеми ВО “Свобода”. Так, член політради об’єднання І. Мірошниченко під час вшанування пам’яті українських козаків 14 листопада 2008 р. наголосив: “Моторошно навіть уявити собі, криваве побоїще, яке 300 років тому тут, на святій українській землі, влаштувало московське військо. Московіти прагнули поставити на коліна українців та перетворити нашу країну на безлику, покірну, рабську провінцію. Вони не зупинялися ні перед дітьми, ні перед жінками. Низка наших політиків, представників псевдо-еліти, які бажають загравати з Москвою, й сьогодні дипломатично замовчують про злочини московитів, чинені на українських землях упродовж багатьох століть. П’ята колона, яка активно працює на гроші білокам’яної в Україні вперто називає гетьмана Івана Мазепу зрадником. Гетьмана, який намагався дати вільне від зовнішніх впливів життя Україні, відбудовував храми та дбав про духовний розвиток українців. Вони запопадливо плазують перед Москвою, з ніг на голову перекручують історію та зголошуються сприяти росіянам у відзначенні 2009 року річниці Полтавської битви.

Ми змусимо шанувати нашу історію і змусимо всіх визнати українських героїв. Ми пам’ятаємо історію та не можемо зараховувати до числа своїх стратегічних партнерів країни, які не хочуть визнавати злочинів своїх предків і не бажають спокути та покаятися за їхні гріхи” [5, 1]. Безперечно, таке ставлення до 300-річчя трагедії є радикальнішим, ніж офіційна позиція української влади. Вочевидь, це своєрідна реакція на антиукраїнські заяви з боку російських громадських організацій.

Не можна обійти увагою і заяву, що з’явилася на одному з українських сайтів “Якщо ти свідомий українець і тобі болить доля Батьківщини – приїзди 13 листопада до Батурина та вклонивсь героїчній пам’яті наших предків” [6, 1]. Подібні заклики є виявом небайдужості до цієї проблеми громадських діячів, які служать каталізатором для широких мас населення.

Отже, існує кілька причин, які актуалізують тему Батурина як історичного феномену, що напряму стосується сьогодення. По-перше, три сотні років тому, внаслідок розгрому козацьких сил у Батурині, було кардинально змінено суспільно-політичну ситуацію в Україні, зокрема започатковано процес її переходу під тотальний політичний і військовий вплив Росії та винищення/ занепад еліти, здатної очолити національно-визвольний рух. По-друге, відзначення чергової річниці трагедії у Батурині кореспондується із намірами Російської Федерації на високому державному рівні відзначити 300-річчя Полтавської битви, яка фактично поклала край самостійницьким устремлінням гетьмана І. Мазепи. По-третє, Батуринська трагедія у вітчизняній історії посідає особливе місце, а відтак довголітнє замовчування цього історичного факту закономірно посилює увагу, передусім з боку самих українців.

Більшість дослідників пов’язують появу перших публікацій про Батуринську різню в російських ЗМІ з Помаранчевою революцією. Саме після подій 2004 р. у російських газетах та електронних носіях з’явилися контраверсійні статті, в яких робилися спроби спростувати чи піддати сумніву свідчення українських, російських і західноєвропейських писемних джерел про вбивства мешканців гетьманської столиці царським військом. На наш погляд, не можна вважати основною причиною появи полемічних статей тільки Помаранчеву революцію, бо існує і ряд інших об’єктивних причин.

Найгостріша полеміка на цю тему між російськими журналістами і пересічними читачами інтернет-сайтів, з одного боку, та українськими істориками й археологами, з іншого, розгорнулася на вебсайті www.fraza.com.ua [7] у січні-лютому 2008 р. Тоді С. Павленко навів зібрані ним писемні відомості про вигублення дощенту козацької залоги і мирного населення Батурина, обґрунтував чисельність жертв погрому. В. Коваленко підкріпив аргументи історика археологічними даними і помістив у Інтернеті неспростовні фотодокументи знайдених решток дітей і жінок, що загинули від московської навали. Це змусило більшу частину опонентів визнати факт розорення й спустошення Батурина у 1708 р.

А що ж росіяни? Увагу привертають три публікації, які відображають загальні настрої російського суспільства: А. Каревін “Выдумка старого гетмана. Необычный взгляд на “Батуринскую

резню” [8], Н. Яременко “Батуринская “резня при свете” [9] та А. Ставицький “300-летие батуринской резни” как историческая фальшивка” [10]. Зміст цих статей достатньо схожий, основні питання навколо яких намагаються зав’язати дискусію автори такого характеру:

1. Чи була взагалі різня мирного населення?

2. Хто справжній творець “різни” і хто почав переносити її в голови людей, зробивши “фактом” масової свідомості?

Отже, спробуємо розібратись у цих досить складних питаннях і з’ясувати наявності реального історичного підґрунтя для подібних дискусій.

Відносно першого питання то А. Ставицький пише: “Меньшиков не истреблял всё население Батурина поголовно, уничтожая всё живое на обратном пути, и не сплавлял трупы на плотках по реке Сейм, хотя сама крепость была сожжена и разрушена, а “заводчики” сопротивления – схвачены и казнены.

Пётр не пытался запугивать население Украины террором, но делал всё от него зависящее, чтобы и старшина, и казаки, и всё остальное население поддержали его, а не Мазепу” [10, 1].

Основними аргументами цієї тези є посилання на укази Петра I, який розширюючи права українців, хотів не допустити підтримки населенням гетьмана. Окрім того, як зазначають автори публікації, він, будучи “розсудливим монархом”, не міг цього робити. Використовуючи подібні методи можна легко довести зворотне. Як нам відомо, Петро I був людиною з непростим характером; давалося узнаки важке дитинство. Якщо враховувати, що він тривалий час уважав І. Мазепу близькою людиною, довіряв йому, то дізнавшись про “зраду”, мабуть переживав неабиякий емоційний шок і, безперечно, бажав помсти, інакше як пояснити накладення з його волі церковної анафемі. Перебуваючи в такому стані, цар міг без жодних вагань віддати наказ знищити Батурин. Звичайно, це лише гіпотеза, але нашим завдання є показати примітивність подібних методів “спростування” російськими журналістами, так званого “українського міфу” про Батурин. До того ж, ми маємо історично достовірні дані про обмеження автономії Гетьманщини, перехід до практики призначення гетьманів тощо.

Відповідаючи на друге питання, А. Каревін пише так: “Откуда же тогда взялся миф о “Батуринской резне”? Сочинил его... Иван Степанович Мазепа. Пытаясь подбить казаков к мятежу, гетман-изменник принялся повсюду рассылать свои универсалы, переполненные клеветами на царя и великорусский народ. Мазепа уверял, что Петр I замыслил погубить малороссов, хочет силой переселить их всех за Волгу, а Украину заселить великороссами, что с этой целью московское войско уже начало нападать на украинские города, выгонять оттуда жителей и т.д. Сообщение о “резне” в казацкой столице как бы иллюстрировало эти вымыслы”. Окрім цих аргументів наводяться і твердження про те, що це була всього-на-всього військова операція, і різанина, вчинена росіянами, це звичайна річ. Тут же фігурують приклади кількох подібних ситуацій про взяття деяких турецьких фортець, про які мало хто знає, звертаючи увагу на те, що це події, які не варті такої уваги. Але цим самим автори закладають підґрунтя для сумнівів. Справді, в середньовіччі подібні акції не були дивом, але вирізали лише військових, мирне ж населення могли експлуатувати, грабувати, але не вбивати. Про це зазначає П. Посохов: “Смею на себя взять смелость утверждать, что и в средние века, и в новое время взятие штурмом городов ВСЕГДА сопровождалось резней, особенно если штурмующие несли большие потери. Вспомним более поздние времена. Среди турок, защищавших Измаил, во время знаменитого Суворовского штурма, уцелел всего один человек. В плен не брали” [11, 1]. Тому те, що інформація про Батуринську різню є свідчення особливості цієї події, цією особливістю і могло стати знищення мирного населення. Цю думку підтверджують останні археологічні розкопки, під час яких було знайдено скелети дітей з розтрощеними головами та вбитих жінок. А ще варто звернути увагу на слова “ВСЕГДА” та “особенно если штурмующие несли большие потери.” Перше доводить, що при взятті Батурина різанина все ж була, а масштаби жертв Батурина доводять, що перемога Меншикова була “не зовсім легка”, що ставить під сумнів аргументи російських авторів.

У результаті проведеного аналізу ми дійшли висновків, що головним завдання російських журналістів було не з’ясування історичної достовірності Батуринської трагедії, а намагання використати цю подію в політичних цілях. Прикладом цього можуть бути наступні цитати з

російської преси, які показують упереджене ставлення росіян. Так, уже згадуваний А. Ставицький пише: “Другими словами, “батуринская резня” выступает как результат целенаправленной системной пропаганды и инструмент в информационной войне.

То, что украинские историки идут на поводу навязанных им политических доктрин и насаждаемой “сверху” идеологии, означает, что история как наука в Украине умерла. Ее место заняла мифоистория, типичный образчик которой – “батуринская резня” [10, 1].

Окрім того, впадають в око і назви статей, де постійно фігурують фрази “українські викривлення історії” або “помаранчевий міф”, що, безперечно, не є випадковим. Не варто забувати і про те, що беручись за розвінчування українських національних історичних міфів, автори полемічних публікацій свідомо чи ні працюють над формуванням російської шовіністичної ідеології, яка, відповідно, створює свої міфи.

У 2009 р. виповнюється 300 років Полтавській битві, тому ця тема постійно присутня на шпальтах періодичних видань і сайтах Інтернету. Зрозуміло, що вона викликає інтерес не тільки в Україні, а й Росії та Швеції. Наразі розглянемо погляди на цю подію саме української сторони.

Спочатку дамо коротку історичну довідку. Після переходу І. Мазепи на бік Карла XII і втрати гетьманської столиці Батурина, шведи підійшли до Полтави. Почали штурм міста, але безуспішно. Невдовзі підійшли московські війська і відбулася вирішальна битва. О 5 год. ранку 27.06.(8.07).1709 р. шведська піхота розпочала штурм редутів, але була відкинута московською кавалерією. Вступивши в бій, шведська кіннота успішно вела боротьбу з кавалерією противника, але під сильним гарматним вогнем змушена була відступити. За цей час шведська піхота перегрупувалася і почала новий штурм редутів, два з яких були здобуті. Але знову нищівний вогонь московської артилерії змусив шведів залишити зайняті позиції. Спроба Карла XII обійти редуту з півночі також зазнала невдачі. Навальний наступ шведської піхоти був зупинений гарматним вогнем і шведи почали відступ у напрямку Будищинського лісу. Біля 9 год. ранку обидві армії, перегрупувавши свої сили, вступили у рукопашний бій, у результаті якого шведи не витримали натиску і почали залишати поле бою. До 11 год. битва закінчилася перемогою російського війська.

Офіційна позиція української влади визначена Указом Президента України від 9 жовтня 2007 року “Про відзначення 300-річчя подій, пов’язаних з військово-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи і укладенням українсько-шведського союзу” [1]. Документ передбачає святкування не так самої військової перемоги російської зброї, як спробу І. Мазепи здобути незалежність України шляхом укладання шведсько-українського союзу. Окрім того, передбачені заходи на реабілітацію образу гетьмана, спаплюженого російською історіографією і громадською думкою. Указ отримав досить неоднозначні оцінки російської та шведської сторін, власне серед українців. Ось яку характеристику указу дає В. Смирнов у статті, розміщеній на одному з “соціалістичних” сайтів: “Можете скільки завгодно разів перечитувати цей указ Президента, сенс залишиться один: ми, виявляється, відзначатимемо не розгром шведського війська, а навпаки, зрадницький союз з ним гетьмана Мазепи і, відповідно, його повний розгром. При цьому зовсім не враховується та обставина, що у складі російської армії мало не четверть солдатів становили українці і частина з них, до речі, похована тут-таки, в братській могилі поряд із тим полем, де вони полягли під “гром пушек, топот, ржанье, стон...” [1].

Звичайно, варто віддати належне зробленим зауваженням, але ж не за рахунок дій І. Мазепи, який намагався здобути Україні незалежність. А при оцінці укладеного ним союзу з шведським королем, доречно згадати слова Н. Макіавеллі, який говорив: “Політика це дуже швидкоплинна річ і її не можна вимірювати статичними нормами моралі”. Тому можливо потрібно подивитися на цю проблему дещо ширше, ніж нам протягом століть пропонує російська історіографія, раз-по-раз тавруючи Мазепу. Не згадуючи, до речі, що він довго вагався, перед тим як зробити цей крок, і головною причиною, що змусила його це зробити, була тривога за долю української землі, яка перетворювалася на пустелю, через застосовану Петром I тактику “випаленої землі”.

На жаль, ця війна була справді братовбивчою: козаки воювали проти козаків. Але цей факт наводить нас на думку, що це ще одна трагічна сторінка в нашій історії. Отже, ліпше просто пом’янути полеглих у війні, за чужі інтереси.

Викликають чимало суперечностей ще декілька пунктів указу президента, зокрема:

- ... спорудження в Україні пам'ятника Карлу XII;
- ... проведення закордонними дипломатичними установами України заходів, приурочених до 300-річчя укладення українсько-шведського союзу в контексті євроінтеграційних устремлень України [1].

Ці пункти використовуються проросійськими елементами українського суспільства та деякими політичними силами для критики дій президента і навіть звинувачення його в пропаганді... фашизму. "У всій цій ситуації неприємно ще і те, що королівська символіка Карла XII в самій Швеції вже давно стала "обличчям" молодіжної профашистської організації, ставлення до якої у властей і пересічних шведів украй негативне. Ми ж, виходить, в своєму новому віянні мимоволі підтримуємо скандинавських неофашистів", – пише згадуваний Смирнов [1]. На нашу думку, такі звинувачення не обґрунтовані. Ця думка чимось співзвучна з заявою колишнього посла Росії в Україні В. Черномирдіна, який відзначив: "...уявіть, що зараз ми Гітлеру встановимо пам'ятник у Сталінграді. Як це виглядатиме?" [12, 1]. Аргументи посла слабкі, адже Полтавська битва носила характер зіткнення двох великих держав, які фактично використали українців у своїх цілях і тому вона ніяк не може носити статус вітчизняної. Відповідно це виключає ототожнення Карла XII з Гітлером. Позаяк про доцільність пам'ятника Петру I ніхто не сперечається, – на нашу думку, нема нічого дивного й у встановленні пам'ятника Карлу XII, який бо ж був учасником цих подій. Але в цей проект закладається, як здається, велика концептуальна помилка. Цілком логічно, аби пам'ятник Карлу XII стояв не в центрі Полтави, яку шведи протягом двомісячної облоги не змогли взяти, а на самому полі – наприклад, біля одного з редутив, який їм таки вдалося здобути [12, 4].

Наступний пункт, що стосується дипломатичних звернень до Швеції, критикується здебільшого на політичному ґрунті, через його спрямованість на євроінтеграцію України. Тому вони викликані не об'єктивними причинами, а суб'єктивним впливом політиків, які не підтримують євроінтеграцію України.

Указ Президента відкрив можливість широкого фінансування проекту з держбюджету. Було розроблено дві концепції перспективної реконструкції поля Полтавської битви. Автором першої є місцевий архітектор В. Трегубов, другої – київський архітектор В. Шевченко та місцевий художник О. Нечипоренко. Кожна з концепцій має свої плюси і мінуси. Але, як визнав міський голова Полтави А. Матковський, об'єднує їх те, що першочерговим кроком у підготовці відзначення 300-річчя має стати впорядкування самого поля битви (розчищення, рекультивация, звільнення його частини з-під колишнього військового містечка і бази паливних матеріалів) та реставрація кількох редутив у натуральних розмірах 50 на 50 м (єдиний відновлений 1909 р. редут виконано у зменшеному вигляді – 35 на 35 м) [13, 3].

24 грудня 2007 р. відбулося засідання Організаційного комітету з підготовки до відзначення 300-річчя Полтавської битви, а через місяць було прийнято ряд рішень щодо здійснення реальних кроків по впровадженню в дію президентського указу. Зокрема:

- підвести підсумки конкурсів на краще ескізне вирішення пам'ятника Карлу XII та І. Мазепі;
- створити відеоролик з нагоди 300-річчя Полтавської битви;
- перевидати кілька монографій;
- вирішити організаційні питання, призначити голів підкомітетів та ін. [14, 2].

Аналізуючи ці та багато інших заходів, можна зробити висновок, що підготовка до відзначення Полтавської битви велася на досить високому рівні. Звичайно, все це отримало неоднозначну оцінку.

Варто висвітлити ставлення до цих подій українського суспільства загалом. Тут маємо відзначити різнобічність поглядів на проблему відзначення Полтавської битви. Можна виділити кілька напрямків: 1) негативне ставлення до офіційної позиції, цей напрям в основному представляють проросійські та ліві кола; 2) підтримка офіційної позиції – здебільшого провладні кола; 3) нейтральна позиція, що є досить поширеною серед українських громадян, які останнім часом мало цікавляться подібними заходами. Існує також і позиція націоналістичних сил, які закликають до проведення радикальніших заходів.

Викликає зацікавлення і питання, пов'язане з розумінням подій 300-літньої давнини сучасними українцями. Для висвітлення цього питання ми звернулися до періодичних видань, які і є основними індукторами суспільної думки.

В одному з номерів газети “Дзеркало тижня” читаємо: “За адекватного підходу тема 300-річчя Полтавської битви для України може стати важливим гуманітарним ресурсом впливу та розвитку іміджу країни (так званою Soft Power – технологією м’якої влади). За незбалансованого й недбалого підходу ця тема може стати реальною гуманітарно-політичною загрозою: наприклад, ухилення від діалогу з Росією з приводу 300-річчя і від спільного відзначення (саме “відзначення”, а не “святкування”) означатиме моральний програш влади і позиціонуватиме її представників як слабаків, котрі не вміють відповідати на виклики й “тримати удар”. Оскільки 2009 рік – це не тільки ювілей, а ще й рік президентської передвиборної кампанії, очевидно, що різна інтерпретація битви та її наслідків, а також постатей Петра I та Івана Мазепи може стати матеріалом для чергової інформаційної війни, яку зацікавлені сили неодмінно використають для подальшого ментального та ціннісного розколу країни” [15, 1]. Цей погляд досить повно розкриває суть проблем, що містять перспективи як успіхів, так і невдач.

Існують, щоправда, і дещо інші думки. Зокрема Б. Червак, який за своїми переконаннями є націоналістом, пише: “Настало время отдать должное гетману Ивану Мазепе, то есть выдать указ об установлении и открытии в 2009 году в Полтаве памятника украинцу, который проиграл Полтавскую битву, но выиграл войну за независимость Украины. Торжественное открытие такого памятника будет достойным вкладом нашего государства в “общее” отмечание 300-летия Полтавской битвы” [16, 2].

Достатньо цікаву характеристику дає Н. Дмитренко в газеті “Політика і культура України”: “Битва під Полтавою – не тільки момент закабалення іноземного народу, розширення територій і народження стереотипу “старшого” і “меншого” братів як у випадку з Переяславською радою. Це один із ключових моментів історії російської звитяги. Великі імперії сакралізують великі перемоги” [17, 1].

Аналізуючи наведені вище цитати, можна простежити тенденції сприйняття дати святкування 300-річчя Полтавської битви як гуманітарного ресурсу. Водночас вона виступає індикатором розвитку російсько-українських відносин. Саме ця подія дає змогу побачити перспективи в сфері культурних взаємин та вироблення толерантного тлумачення історії.

Про небайдужість українців до цієї події свідчить і поява в Інтернеті сайту Полтавської битви [18]. Він містить досить об’ємну інформацію про саму битву з історичного та військового поглядів. Тут можна знайти інформацію про історичні постаті, пов’язані з подіями Полтавської битви, цікавим є розділ про “Пам’ятні місця”, де зроблено докладний опис історичних пам’яток Полтави. А ще представлена багата галерея світлин сучасного і колишнього міста. На сайті розміщені посилання на публікації, пов’язані з історичною битвою.

Щодо росіян, то для розуміння ними значення 300-річчя Полтавської битви виправдано звернути уваги на офіційну позицію влади.

Уперше це питання обговорювалося у лютому 2007 р. на зустрічі президентів В. Ющенко та В. Путіна в Москві. Наступний крок було зроблено 25 березня 2008 р. під час візиту до Києва Г. Красіна, який зустрівся з в.о. першого заступника міністра закордонних справ України Ю. Костенком. Позиція росіян полягала в наступному: “Ми наполягаємо на тому, що це спільна дата і відзначати її нам потрібно разом. В принципі все це відбувається в рамках побажань, висловлених раніше президентом Росії Володимиром Путіним” [7, 3].

Ширшу інформацію про підготовку до святкувань ми отримуємо з доповіді, виголошеної у другому департаменті країн СНД МЗС РФ (який відповідає за український напрям зовнішньої політики). На території України передбачалося організувати наукову конференцію, присвячену перемозі росіян над шведами, а також гастролі творчих і художніх колективів, виступи декламаторів, конкурс дитячого малюнка. Запланували також виставки, круглі столи і видання наукових праць, які стосуються Полтавської битви [19, 1].

Окрім святкувань на державному рівні, спробу об’єднаного святкування цієї дати зробили і представники духовенства. Так, архієпископ полтавський і миргородський Пилип виступив з ініціативою запросити патріарха московського і всія Русі Кирила до України. Незважаючи на досить низький чин для подібних заяв архієпископа, його голос, схоже, було почуто.

У рамках проведення заходів МДУ ім. М.В. Ломоносова оголосив конкурс-вікторину для молоді “І грянув бій...”, що мав за мету патріотичне виховання дітей і молоді, підвищення інтересу до історії Росії петровського періоду та Північної війни, поглиблення знань з історії Росії першої половини XVIII ст. [20, 1].

Продовжуючи тему заходів, присвячених саме вихованню молоді, можна навести і рішення Держдуми про звернення до Міністерства культури та освіти з вимогою звіту про підготовку заходів до ювілею Полтавської битви та висвітлення цієї події в шкільних підручниках. В обговоренні зазначалося: “Это особенно важно в контексте неконструктивной позиции официального Киева, его настойчивого стремления пересмотреть историю, подняв на щит изменников Родины”.

Такі дії Держдуми можна розцінювати неоднозначно. Особливе занепокоєння викликає пункт щодо викладання “правильної” історії. Це свідоме закладання джерела майбутніх конфліктів у свідомості молодих росіян. Звичайно, ці заходи можна розцінювати як реакцію на “промазепинське” відзначення ювілею Полтавської битви Україною, але звинувачуючи її в націоналізмі, Росія не помічає своїх шовіністичних настроїв та імперських амбіцій, які відверто висловлюють політики.

Про ставлення громадських організацій Росії до святкування 300-ліття Полтавської битви свідчить позиція голови благодійної організації “Мужність і гуманізм” В. Немировича: “...Состояние с подготовкой мероприятия – никакое. Был ряд поручений от президента Путина, а потом Медведева, но ведомства никак не отреагировали. Минобороны, например, только и запланировало одно мероприятие – выступление ансамбля песни и пляски имени Александра. Остается три месяца до даты, а работа практически нигде не ведется” [21, 1]. Він же зазначив: “Украинцы сейчас памятник Мазепе устанавливают. Мы не можем что-то им диктовать и вообще повлиять на них. Но если мы хотим что-то доказать, надо доказать это своим мероприятием” [21, 1]. Підтримують цю думку і інші громадські діячі Росії. Зокрема, директор музею-заповідника “Коломенське” Л. Колесникова заявила: “Пусть Украина делает все, что считает нужным. Мы должны сами ярко отметить – пусть это осветят ТВ, радио и газеты” [21, 1].

З’явилися й досить неадекватні висловлювання. Приміром, голова російської громади Полтавської області В. Шестаков в інтерв’ю одній російській газеті так прокоментував інформацію, розміщену на сайті російського посольства в Україні: “Что, простите, “не требует излишней политизации”? Быть может, российской стороне стоит поменьше (а то и не стоит вовсе) говорить о Полтавской битве как о самом что ни на есть наглядном примере братства, фактически полного единства одного и того же, по сути, народа, – который нынешние “украинизаторы” искусственно разделяют на “россиян” и “украинцев”? Пускай Ющенко и его команда продолжают навязывать нынешним украинцам их трактовку истории, по которой украинцы и русские воевали, оказывается, не сообща с общим врагом, а, наоборот, были порознь и к тому же по разные стороны баррикад” [22, 1]. Мабуть, буде зайвим коментувати цю заяву. Можливо, це новий спосіб вираження людиною любові до своєї етнічної батьківщини Росії, проте це більше скидається на типове невігластво.

Ще одним прикладом непорозуміння між двома країнами стала заява верховного отамана Союзу козацьких військ Росії і зарубіжжя, отамана донського, депутата Держдуми РФ В. Водолацького, що він не буде присутній на форумі козачої культури в Полтаві [15, 3]. Справа, зрештою, дійшла до того, що українська сторона відмовила цьому козакові у в’їзді, пояснивши це тим, що він “представляет угрозу территориальной целостности Украины” [16, 1].

Досить цікавими є заходи до святкувань у галузі культури. Зокрема, 10 березня 2009 р. у Москві було проведено історико-документальну виставку “Полтавська вікторія 27 червня 1709 року”. Центральними експонатами були листи Петра I та Меншикова, а також документи про перехід на бік шведів І. Мазепи. Вочевидь саме цей захід пояснює повідомлення, що з’явилося на сайті “Народної правди”: “Росіяни почали масово скупляти експонати, пов’язані з Полтавською битвою. Судячи з усього, існує якийсь секретний документ, згідно якого, ювілейні заходи перетворюють на потужну рекламно-політичну кампанію путінської Росії” [17, 1]. Але тут виникають деякі сумніви, бо офіційна російська сторона показала досить ліберальну позицію щодо ювілею, тож є вагомими підстави сумніватись в існуванні якогось секретного документу.

Справді потужним ідеологічним інструментом в руках росіян стало телебачення. Прикладом є фільм “Полтавская баталия: 300 лет спустя”, якого транслював телеканал “Росія”. Аналізуючи його головну сюжетну лінію, як з погляду історичної достовірності, так і з погляду теорії і практики пропаганди, можна сміливо зробити висновок, що все зроблено в ліпших традиціях РТР – альтернативних поглядів і близько немає, є тільки ідеологічно правильні тези, не зовсім адекватні цитати з якогось українського підручника з історії та ще з книги, автор якої явний москвофоб. Через весь фільм червоною ниткою проходить заочна дискусія з деяким колективним “Мазепо-Ющенком”. Думаємо, що автори фільму ніякої іншої мети, як викликати обурення у глядачів, перед собою не ставили [23, 1].

Щодо образу Мазепи в російських ЗМІ, то тут панує досить одностайна негативна думка. Ось яку характеристику гетьманові дає один із російських сайтів: “Имя Мазепы было предано анафеме. И сегодня к нему сохраняется негативное отношение в России, а на Украине – достаточно неоднозначное. Украинские власти хотят полностью реабилитировать Мазепу” [19, 1]. Звичайно росіяни і не можуть мати іншого погляду на Мазепу, бо він залишив Петра I, який є мало не символом Росії.

Ще один фільм російського виробництва, в якому йдеться про Полтавську битву, має назву “Слуга государев”. Що найбільше в ньому вражає, так це те, що в сюжеті немає жодної згадки про Україну, про її участь у війні. Таким же “забутим” є й козацтво, зокрема й запорозьке. Таке враження, що не існувало ніякої Запорізької Січі, що козаки не брали участі в битві на стороні шведів, а події розгорталися не під українською Полтавою, а, даруйте, на Північному Полюсі [24, 1]. Звичайно, це художній фільм і він не може претендувати на історичну достовірність, але саме так у глядачів і формують враження, що вся українська минувшина це не більше ніж вигадка. Адаже мало хто з пересічних громадян Росії читає наукову історичну літературу, а от подібні фільми дивляться практично всі.

Насамкінець зробимо кілька попередніх узагальнень, оскільки для всебічного осмислення проблеми потрібні додаткові студії. Відповідаючи на питання, що для нас – укрaнців – Батурин сьогодні, можна сміливо сказати, що це символ боротьби нашого народу проти поневолення його імперською Росією; це безцінний урок, даний історією, з якого маємо зробити правильні висновки і не допускати подібних трагедій; крім того, а ще це приклад відродження історичної справедливості. Помітна роль у відновлення пам’яті жертв Батурина належить нинішньому Президентові України Вікторові Ющенку.

Російська сторона активно, особливо після президентських виборів 2004 р., здійснювала спроби розвінчати так званий “помаранчевий міф” про Батурина. Для цього робилося багато, зокрема й було опубліковано кілька полемічних статей, де наводилися примітивні аргументи спростування факту трагедії. Але після оприлюднення українськими істориками та археологами неспростовних даних, ці зусилля пішли на спад. Не варто забувати про те, що беручись за розвінчування українських національних історичних міфів, автори згаданих і подібних полемічних публікацій свідомо чи ні працюють над формуванням російської шовіністичної ідеології, яка напрочуд продуктивно міфологізує минуле.

На сьогодні Полтавська битва є гуманітарним ресурсом України у стосунках з Росією, але пам’ятаймо, що необережне поводження може перетворити його у “небезпечну зброю”. Проблема “ювілею” битви полягає в тому, що українці брали участь з обох сторін протистояння і пропозиція Росії відзначати цю подію “по-їхньому” є неприйнятною, бо вона перетвориться у свято на кістках співвітчизників. Оптимальним, з нашого погляду, є проведення акції/реквієм зі вшануванням полеглих козаків.

Зрештою, маємо розуміти, як функціонує наша історична пам’ять і яким чином її можуть використовувати політичні сили, офіційна влада. Збагнувши це, зможемо забезпечити себе від ворожих зовнішніх впливів, зберігти власну гідність, повагу до інших народів.

Література

1. Указ Президента України від 9 жовтня 2007 року “Про відзначення 300-річчя подій, пов’язаних з військово-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи і укладенням українсько-шведського союзу” // www.president.gov.ua/news/9066
2. Тракало Я. Батурин воскресне. Через рік має постати відроджена гетьманська столиця // www.umoloda.kiev.ua/number/1038/222/37398/
3. Червак Б. Хто відповідь за Батурина? // www.pravda.com.ua/news/2007/12/3/67739
4. Лозинський А. 300 років Батурина // www.maidan.org.ua/static/news/2007/1202488743

5. Свободівці вшанували пам'ять жертв московського терору 1708 року у Батурині // www.vosvoboda.info/ukr_txt005339
6. 300-річчя батуринської трагедії // www.ukrslovo.com.ua
7. Україна прогинає минуле під себе // www.novynar.com.ru/worldabus/23551
8. Каревин А. Выдумка старого гетмана. Необычный взгляд на “Батуринскую резню” // www.otechestvo.org.ua/main/200511/817.
9. Ярёмко Н. Батуринская “резня при свете” // www.odnarodyna.ru/articles/4/490
10. Ставицкий А. “300-летие батуринской резни” как историческая фальшивка” // www.odnarodyna.ru/articles/4/319
11. Посохов П. Легенды и мифы “помаранчевой” Украины. Миф о батуринской резне // www.otechestvo.org.ua/main/20069/1108
12. Петрович І. Полтавська битва триває? // www.gazeta.lviv.ua/articles/2008/03/28/30234/
13. Ковалевська О. Міф про Полтаву після 1709 року // www.dt.ua/3000/3150/62138/
14. Протокол засідання Організаційного комітету з підготовки до відзначення 300-річчя Полтавської битви // www.meria.poltava.ua/poltavskabytva/conference/
15. Вяткин В. Донские казаки проведут казачий форум в Полтаве без атамана // www.rian.ru/poltava/20090105/158615279
16. Червак Б. Полтавская битва и настоящее // www.pravda.com.ua/ru/news/2007/7/4/61050
17. Ярошинський А. Хто відповідь за Полтаву // www.narodna.pravda.com.ua/rus/history
18. www.battle.poltava.ua
19. В Москве состоялся круглый стол “Полтавская битва в зеркале современности” // www.russkie.org/index.php?module=fullitem&id=15295
20. Московский открытый проект по истории России “И грянул бой...”, посвященный 300-летию Полтавской битвы // www.poltava.redut.ru/about/?user=4o0au1923q8oekstefltvu0j90
21. Общественная палата России устроит масштабное празднование победы русского войска под Полтавой // www.infox.ru/authority/state/2009/03/18/op_poltava
22. Россия проигрывает Полтавскую битву // www.news.km.ru/rossiya_proigryvaet_poltavsku
23. Юбилей гетмана Мазепы отметят в Полтаве // www.rian.ru/poltava/20090308/164195312
24. Полтавська битва очима шведських експертів // www.tereveni.org.ua/forum/index.php?

Аннотация. *Касян А.И. Батуринская трагедия и Полтавская битва в современном видении украинцев и русских. Статья посвящена отношению официальной власти, общественности Украины и России к проблеме отмечания 300-летия событий политической истории 1708–1709 гг. Кроме того, дано обзор вопросов, по которым мнение украинского и российского сообществ не согласовываются. Подчеркнута чрезмерная политизация этих явлений.*

Ключевые слова: *Батуринская трагедия, Полтавская битва, историческая память, юбилей, реквием*

Summary. *Kasyan A.I. Baturinska Tragedy and Poltavaska Battle in the Modern Vision of Ukrainians and Russians. The article is dedicated to the attitude of official government and public of Ukraine and Russia toward the problem of celebrating the 300-littya of political history events of 1708–1709. Except for that, the review of questions, containing not coordinated opinion of the Ukrainian and Russian communities, is given. Extrapolitization of these phenomena is emphasized.*

Key words: *Baturinska tragedy, Poltavaska battle, historical memory, anniversary, requiem*

*Надійшла до редакції 27.05.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.*

УДК 94(477)(612)

В.А. Кочерга

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА – ТВОРЕЦЬ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У контексті творення ранньомодерної національної держави автор пробує показати зусилля гетьмана Івана Мазепи та його соратників із числа козацької старшини, спрямовані на розвиток духовно-культурного життя України-Гетьманщини.

Ключові слова: *духовність, культура, українська держава, гетьман, Іван Мазепа*